

УДК 159.9-047.44:316.024-026.15

Михайлишин У.Б., Шмідзен І.Ю.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА КРЕАТИВНОСТІ

Михайлишин У.Б., Шмідзен І.Ю. Теоретичний аналіз проблеми взаємозв'язку девіантної поведінки та креативності. Розглянуто поняття девіантної поведінки та креативності особистості. Висвітлено основні підходи зарубіжних та вітчизняних вчених щодо проблеми дослідження девіантної поведінки та креативності. Проаналізовано основні види девіацій, серед яких ізольовані девіації, групові, тимчасові, постійні, стійкі та нестійкі, стихійні, сплановані, структуровані, та неструктуровані, емоційні, егоїстичні та альтруїстичні, усвідомлювані та неусвідомлювані, первинні та вторинні девіації. Визначено основні фактори, що можуть впливати на виникнення девіантної поведінки особистості. Виявлено, що девіантна поведінка може бути взаємопов'язана з креативністю людини. З'ясовано, що взаємозв'язок девіантної поведінки та креативності може мати позитивний та негативний характер.

Ключові слова: девіантна поведінка, девіації, девіант, відхилення, креативність, творчість.

Михайлишин У.Б., Шмідзен І.Ю. Теоретический анализ проблемы взаимосвязи девиантного поведения и креативности. Рассмотрены понятия девиантного поведения и креативности личности. Освещены основные подходы зарубежных и отечественных ученых по проблеме исследования девиантного поведения и креативности. Проанализированы основные виды девиаций, среди которых изолированные девиации, групповые, временные, постоянные, устойчивые и неустойчивые, стихийные, спланированы, структурированы и неструктурированные, эмоциональные, эгоистичны и альтруистические, осознаваемые и неосознаваемые, первичные и вторичные девиации. Определены основные факторы, которые могут влиять на возникновение девиантного поведения личности. Обнаружено, что девиантное

поведение может быть взаимосвязанно с креативностью человека. Выяснено, что взаимосвязь девиантного поведения и креативности может иметь положительный и отрицательный характер.

Ключевые слова: *девиантное поведение, девиации, девиант, отклонения, креативность, творчество.*

Постановка проблеми. У зв'язку із соціальними, економічними змінами, які систематично відбуваються в суспільстві, дедалі більше зростає інтерес до проблеми девіантної поведінки особистості та факторів які можуть спричинити дане явище. На даний час не існує єдиного підходу до визначення основних детермінант формування девіантної поведінки особистості та шляхів її подолання. В той же час, суспільству потрібні особистості активні, спроможні творчо підходити до проблемних ситуацій. Становлення спеціаліста, компетентного в різних сферах, з нестандартними та оригінальними поглядами, сприяє вирішенню проблем, пов'язаних з екологією, економікою, культурою та інших. Здатність людини поглянути на ситуацію з іншого боку може допомогти людині адаптуватись до постійних змін та вимог соціального середовища. Для вирішення завдань нового часу суспільство зацікавлене у виявленні психічних ресурсів для підвищення рівня творчого потенціалу людини.

Незважаючи на велику кількість досліджень, які спрямовані на вивчення девіантної поведінки, значне коло питань залишається недостатньо розкритим. Знаходження можливих взаємозв'язків девіантної поведінки з іншими особливостями особистості та недостатня вивченість проблеми взаємозв'язку креативності та девіантної поведінки особистості робить актуальними дослідження в даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема девіантної поведінки вперше почала розглядатися в соціологічних та кримінологічних працях, з яких на особливу

увагу заслуговують роботи таких авторів, як М.Вебер, Р. Мертон, Р. Міллз, Т. Парсонс, Е. Фомм і ін.; з вітчизняних і російських вчених слід назвати Б.С. Братуся, Л.І. Божович, Л.С. Виготського, Я.І. Гілінського, І.С. Кона, Ю.А. Клейберг, М.Г. Ярошевського та ін. Сучасні знання про девіантну поведінку дозволяють стверджувати, що ми маємо справу з надзвичайно складною формою соціальної поведінки особистості, детермінованою системою взаємозалежних факторів [12, с. 28].

Фундаментальний внесок у пояснення злочинності та інших форм девіантної поведінки був зроблений зарубіжною кримінологічною наукою, основу якої склали праці відомих дослідників Е. Феррі, А. Прінса, Е. Кречмера, Ф.Зака, Е. Сатерленда і багатьох інших [6, с. 11].

Проблема креативності особистості також викликала інтерес у багатьох вчених. На думку Е. Торренса креативність – це не спеціальна, а загальна здатність яка базується на констеляції загального інтелекту, особистісних характеристик і здібності до продуктивного мислення [11].

Креативність припускає, з погляду Стернберга, здатність йти на розумний ризик, готовність долати перешкоди, внутрішню мотивацію, толерантність до невизначеності, готовність протистояти думці оточуючих [3].

М. А. Холодна зазначає, що креативність розглядається у вузькому і широкому значенні. Креативність у вузькому значенні – це дивергентне мислення (точніше, операції дивергентної продуктивності, за Дж. Гілфордом), відмінною рисою якого є готовність висувати безліч в рівній мірі правильних ідей щодо одного і того ж об'єкта. Креативність в широкому сенсі слова – це творчі інтелектуальні здатності, в тому числі здатність привносити щось нове у досвід (Ф. Баррон), здатність породжувати оригінальні ідеї в умовах вирішення і постановки нових проблем (М. Валлах), здатність усвідомлювати прогалини і протиріччя, а також формулювати гіпотези щодо відсутніх

елементів ситуації (Е. Торренс), здатність відмовлятися від стереотипних способів мислення (Дж. Гілфорд) [5].

Мета статті. Теоретично проаналізувати взаємозв'язок між девіантною поведінкою та креативністю особистості.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Термін «девіація», а також в цілому девіантна (відхильна) поведінка зазвичай визначається за допомогою поняття соціальної норми. Якщо немає соціальної норми, то не має сенсу говорити про відхилення від неї. Отже, девіація – це акт відхилення, що виходить за рамки однієї або декількох соціальних норм.

Девіант або індивід з поведінкою, що відхиляється – це той, хто в своїй поведінці не дотримується норми, встановлені в групі або соціальній системі. Отже, девіантна поведінка – термін, що охоплює широке коло поведінкових відхилень.

У кримінології це поняття має більш вузьке трактування і розуміється як «поведінка, що суперечить прийнятим у суспільстві правовим чи моральним нормам, злочинну або аморальну поведінку; результат асоціального розвитку особистості [6].

Девіантна поведінка може завдавати реальної шкоди особі або навколишнім людям, тобто може носити деструктивний або аутодеструктивний характер [10].

В даний час дослідження девіантної поведінки розглядають в двох напрямках: перший – як поведінка, що відхиляється від норм психічного здоров'я (неврози, психосоматичні розлади, патологічний стан і т.п.); другий –антисоціальна поведінка, пов'язана з порушенням правових, культурних і соціальних норм, на осі «соціалізація – дезадаптація – ізоляція» [1].

Сучасні знання про девіантну поведінку особистості дозволяють стверджувати, що ми маємо справу з надзвичайно складною формою соціальної поведінки особистості, детермінованою системою взаємозалежних факторів. На жаль,

Єдина теорія поведінки, що відхиляється особистості ще не створена. У той же час великі відомості з даного питання накопичені в різних наукових дисциплінах: медицині, біології, психології, соціології, права. Більш того, в деяких галузях знання виділяються спеціальні підрозділи, які вивчають девіації.

Окремі підходи, приділяючи увагу переважно якомусь одному аспекту проблеми, закономірно доповнюють один одного [4].

Виділяють індивідуальні (ізолювані) девіації – включають в себе типи відхилень у поведінці і клінічні форми, при яких вони не носять характеру залежності від поведінки оточуючих. Нерідко індивід усвідомлено прагне до вибору ізолювані девіації, бажаючи кардинально відрізнитися від тих, що оточують. До ізолюваних девіацій належать комунікативні форми відхилень у поведінці (аутичну поведінку, нарцисичну поведінку, гіперкомунікабельність), аутоагресивну поведінку у вигляді суїцидальних спроб, порушення харчової поведінки (анорексія або булімія), надцінні психопатологічні захоплення (клептоманія і ін.), зловживання речовинами, що викликають зміни психічної діяльності (наркотична та алкогольна залежність).

Групові девіації носять характер залежності від поведінки оточуючих (підліткові варіанти відхилень у поведінці; музичний, релігійний, спортивний фанатизм та ін.). В основі групових різновидів девіантної поведінки лежить принцип групового тиску і толерантності до цього тиску. Груповий тиск на індивіда здатна надавати як референтна група, так і сім'я.

Тимчасові девіації характеризуються малою тривалістю існування відхилень у поведінці, часто пов'язані з груповим тиском і неможливістю бути поза групою.

Постійні девіації мають схильність до тривалого існування і мало залежать від зовнішніх впливів. Вони складають більшість девіантних форм поведінки.

Стійкі девіації характеризуються тим, що в поведінці людини переважає лише якась єдина форма поведіння, що відхиляється.

Нестійкі девіації – спостерігається схильність до частої зміни клінічних проявів (зловживання наркотичними речовинами і порушення харчової поведінки).

Стихійні девіації мають схильність до швидкого, хаотичного і неспланованого формування. Вони виникають під впливом зовнішніх обставин і характеризуються тимчасовим характером.

Сплановані девіації носять характер регламентованості, заданості і суворо окреслені (наприклад, азартна гра, вживання алкоголю).

Емоційні девіації характеризуються вторгненням в сфери життя і діяльності оточуючих людей, часто схильністю ігнорувати їхні інтереси і навіть зазіхати на свободу.

Егоїстичні девіації відрізняються націленістю на отримання задоволення або особистої вигоди.

Альтруїстичні девіації спрямовані на інтереси інших людей, нерідко виявляються у вигляді схильності до самопожертви і самознищення.

Усвідомлювані девіації є форми поведінки, які людина усвідомлює як ті, що відхиляються від норми і по відношенню до яких вона може відчувати негативні емоції і бажання їх виправити. Критичність частіше носить хвилеподібний характер.

Неусвідомлювані девіації зустрічаються в рамках психічних розладів.

Первинні девіації є будь-які форми ненормативного поведінки.

Вторинні девіації виникають в результаті вільного або мимовільного прийняття девіантом прикріпленого до нього суспільством ярлика, виправдовування очікування оточуючих, прагнення підтвердити справедливості їхніх думок щодо власного відхилення [12].

Александров О.О. порушення поведінки поділяв на три групи: 1) реактивно обумовлені (втечі, суїциди); 2) викликані низьким морально-етичним рівнем особистості (вживання наркотиків, алкоголізація, правопорушення); 3) обумовлені патологією потягів (садизм, дромоманія та інші). Автор вважає, що порушення поведінки першої групи викликані в основному психотравмуючою ситуацією, другої – неправильним вихованням, у генезі розладів третьої групи головна роль належить біологічному фактору [9].

Важливим є питання про чинники, які призводять до девіацій. Під детермінацією девіантної поведінки розуміється сукупність факторів, що викликають, провокують, підсилюють або підтримують поведінку, що відхиляється. Це можуть бути: зовнішні умови фізичного середовища; зовнішні соціальні умови; внутрішні спадково-біологічні та конституціональні передумови; внутрішньоособистісні причини і механізми, поведінки що відхиляється [12].

Не існує єдиної (нехай «інтегративної» або «синтетичної») і специфічної причини девіантної поведінки в силу різних обставин. Прояви девіантної настільки різні за змістом – злочинність і самогубства, зловживання алкоголем і корупція, наркотизм і тероризм, сексуальні «відхилення» і порушення традицій, що, звичайно ж, немає і не може бути якоїсь єдиної причини виникнення девіацій. Ймовірно, є обставини (чинники), наявність яких робить більш-менш

ймовірним девіантну поведінку, а вже яку вона прийме форму – найчастіше залежить від індивідуальних особливостей суб'єкта [2].

У цілому поведінка, що відхиляється є результатом складної взаємодії соціальних і біологічних факторів, дія яких, в свою чергу, відбивається через систему відносин особистості [4].

Протилежною до девіантної поведінки є не лише гармонійна нормативна поведінка, але ідеальна поведінкова норма. І вона

характеризується не лише «постулатом відповідності», але й творчою спрямованістю і креативністю.

У найзагальнішому вигляді креативність розуміється як загальна здатність до творчості. Креативність – це здатність людини породжувати незвичайні ідеї, знаходити оригінальні рішення, відхилятися від традиційних схем мислення [5].

Креативність проявляється через особистісні відчуття, роздуми, знання, дії. Креативність з'являється як поведінка у відносній відсутності загрози і примусу від оточення. Креативність являє собою сприйняття, відповідь, дію та спілкування особистості, яка не примушується іншими і в невимушеній обстановці [7].

Незважаючи на те, що накопичений великий і змістовний матеріал по вивченню креативності, який дав певні результати як в теоретичному, так і в практичному відношенні, єдиної теорії креативності до сих пір не існує.

Тейлор пише, що вже в 60-х рр. ХХ ст. було дано 60 визначень креативності. Вони були розділені на шість типів: гештальтисти, що описують креативний процес як руйнування існуючого гештальта для побудови кращого; інноваційні, орієнтовані на оцінку креативності по новизні кінцевого продукту; естетичні, або експресивні, що роблять акцент на самовираженні творця; психоаналітичні, або динамічні, що описують креативність в термінах взаємовідносин (Воно, Я і Над-Я); проблемні, що визначають креативність через ряд процесів вирішення завдань; визначення, що не потрапили ні в один з перерахованих вище типів через неоднозначність [5].

Креативність функціонує як єдина цілісна система. Розвиток креативності обумовлено як соціальними (макро, мезо, мікро), специфічними об'єктивними факторами (тип, вид, сфера творчості), так і особливостями індивідуальної креативності, зокрема взаємодією свідомих (рефлексивних) і несвідомих (інтуїтивних) процесів.

Креативні люди можуть мати протилежні якості. З одного боку, це невпевненість, боязкість, сором'язливість, прагнення до самотності, непопулярність серед людей; з іншого – прагнення до домінування, сміливість у відстоюванні своїх ідей, потреба в соціальних контактах, соціальна активність, товариськість і популярність серед людей.

Таким чином, креативи розділилися на підставі соціальних контактів на дві групи: одна група – замкнуті і відчужені з вираженою інтелектуальною ініціативністю, а інша група – поряд з інтелектуальною ініціативністю, ще й відкрита, контактна, з вираженою соціальною ініціативністю.

Виділено і деякі інші особистісні риси, які відрізняють креативних людей від некреативних. Це самовпевненість, самовдоволення, невизнання соціальних обмежень. Деякі дослідники відзначають у креативів схильність до ризику, стійкість до перешкод навколишнього середовища, різного роду конфліктів. Важливим є те, що особистісні риси юних і дорослих креативних індивідів збігаються. Це уможлиблює передбачення наявності креативності у суб'єкта по його особистісних особливостей вже в дитячому віці. Креативність є функцією особистості в такій же мірі, як і функцією пізнання. А. Олах відзначає, що творчим людям притаманні: незалежність – власні стандарти важливіше стандартів групи, незалежність оцінок і суджень; відкритість розуму – готовність повірити своїм і чужим фантазіям, сприйнятливість до нового і незвичайного; висока толерантність до невизначених і нерозв'язних ситуацій, конструктивна активність в цих ситуаціях; розвинуте естетичне почуття, прагнення до краси [5].

Дев'янтна та креативна поведінка можуть мати подібні риси. Відмінність полягає в тому, що для справжньої творчості задоволення становить сам процес пошуку, а негативний результат тільки посилює знання про предмет і сигналізує про те, що напрямок пошуку повинен бути змінений, в той час як для

девіантного різновиду пошукової активності основною метою є результат – задоволення [12].

Таким чином, креативна людина може знайти безліч варіантів виходу із ситуації, переходити до інших аспектів проблеми не зациклюючись на одному варіанті. Проте, можна припустити, що люди з високим рівнем девіантної поведінки, з високим рівнем агресії при певних обставинах можуть використовувати свій креативний потенціал для нанесення шкоди і реалізувати його в агресивній поведінці. Р. Чавез-Еакле і її колеги показали зв'язок високого рівня креативності з високими значеннями пошуку новизни і наполегливості і низьким значенням уникнення шкоди. Таким чином, ворожість як особистісна риса може стати медіатором зв'язку креативного потенціалу та девіантної поведінки [8].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті теоретико-методологічного аналізу взаємозв'язку між девіантною поведінкою та креативністю особистості було визначено, що девіантна поведінка це відхилення, які проявляються через порушення встановлених у певному суспільстві або групі соціальних норм.

На даний час не існує єдиної теорії, яка могла б пояснити особливості виникнення даного явища. На формування девіантної поведінки може впливати безліч факторів, які взаємодіють між собою. До них можна віднести зовнішні умови фізичного середовища та соціальні умови, внутрішньоособистісні причини внутрішні спадково-біологічні та конституціональні чинники.

Виявлено, що девіантна поведінка особистості може бути взаємопов'язаною з таким явищем як креативність, яка виявляється у здатності людини генерувати нові ідеї, знаходити різні нестандартні рішення, які відхиляються від загальноприйнятих шаблонів мислення. Таким чином визначено, що між девіантною поведінкою та креативністю може

бути як позитивний взаємозв'язок, в результаті якого людина, яка здатна знаходити нестандартні, оригінальні рішення зможе творчо підійти до ситуації вирішуючи проблеми, що в свою чергу дозволить уникати негативних девіацій. Також, взаємозв'язок може мати негативний характер, в результаті чого людина при певних обставинах може використовувати свій креативний потенціал для реалізації різних форм девіантної поведінки.

Проблема взаємозв'язку девіантної поведінки та креативності не вичерпується розглянутим колом питань. Перспективними напрямками подальших наукових досліджень можуть бути поглиблення теоретичних та емпіричних даних щодо даної проблематики. Визначення взаємовпливу та взаємозв'язку різних видів девіантної поведінки з креативністю особистості емпіричним шляхом

Список використаних джерел:

1. Акажанова А. Т. Девиантология: Учебное пособие. / А.Т. Акажанова. – Алматы: Нур-пресс, 2008. – 114 с.
2. Гишинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я. Гишинский. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с.
3. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2007. – 386 с.
4. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) / Е. В. Змановская. – М. : Академия, 2004. – 288 с.
5. Ильин. Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2009. – 448 с.
6. Комлев Ю.Ю. Социология девиантного поведения: Учебное пособие / Ю.Ю. Комлев, Н.Х. Сафиуллин. – Казань: КЮИ МВД России, 2006. – 222с.
7. Меерович М.И. Теории решения изобретательских задач / М.И. Меерович, Л.И. Шрагина. – Минск: Харвест, 2003. – 428 с.
8. Мешкова Н.В., Ениколопов С.Н. Креативность и девиантность: связь и взаимодействие / Н.В. Мешкова, С.Н. Ениколопов //

Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2018. – Т. 15. № 2. – С. 279-290.

9. Михайлишин У.Б. Анализ особенностей развития девиантной поведенки подростков / Михайлишин У.Б. // Сборник научных трудов "Проблемы экстремальной и кризисной психологии" – 2011. – Вып.9 – С. 191-199.

10. Нефедова А. В. Психология девиантного поведения / А.В. Нефедова. – Владимир : Изд-во ВлГУ, 2015. – 76 с.

11. Туник Е. Е. Тест Е. Торренса. Диагностика креативности / Е. Е. Торренс. – СПб. : ИМАТОН, 2000. – 170 с.

12. Усова Е.Б. Психология девиантного поведения / Е.Б. Усова. – Минск: Изд-во МИУ, У 2010. – 180 с.

Spysok vykorystanykh dzherel:

1. Akazhanova A. T. Deviantologija: Uchebnoe posobie. / A.T. Akazhanova. – Almaty: Nur-press, 2008. – 114 s.

2. Gilinskij Ja. Deviantologija: sociologija prestupnosti, narkotizma, prostitucii, samoubijstv i drugih «otklonenij» / Ja. Gilinskij. – SPb. : Izdatel'stvo «Juridicheskij centr Press», 2004. – 520 s.

3. Druzhinin V. N. Psihologija obshhijh sposobnostej / V. N. Druzhinin. – 3-e izd. – SPb. : Piter, 2007. – 386 s.

4. Zmanovskaja E. V. Deviantologija: (Psihologija otklonjajushhegosja povedenija) / E. V. Zmanovskaja. – M. : Akademija, 2004. – 288 s.

5. Il'in. E. P. Psihologija tvorcestva, kreativnosti, odarennosti / E. P. Il'in. – SPb. : Piter, 2009. – 448 s.

6. Komlev Ju.Ju. Sociologija deviantnogo povedenija: Uchebnoe posobie / Ju.Ju. Komlev, N.H. Safiullin. – Kazan': KJul MVD Rossii, 2006. – 222s.

7. Meerovich M.I. Teorii reshenija izobretatel'skijh zadach / M.I. Meerovich, L.I. Shragina. – Minsk: Harvest, 2003. – 428 s.

8. Meshkova N.V., Enikolopov S.N. Kreativnost' i deviantnost': svjaz' i vzaimodejstvie / N.V. Meshkova, S.N. Enikolopov // Psihologija. Zhurnal Vysshej shkoly jekonomiki. – 2018. – Т. 15. № 2. – С. 279-290.

9. Mykhaylyshyn U.B. Analiz osoblivostej rozvitku deviantnoi povedinki pidlitkiv / Mihajlishin U.B. // Sbornik nauchnyh trudov "Problemy jekstremal'noj i krizisnoj psihologii" – 2011. – Vip.9 – S. 191-199.

10. Nefedova A. V. Psihologija deviantnogo povedenija / A.V. Nefedova. – Vladimir : Izd-vo VIGU, 2015. – 76 s.

11. Tunik E. E. Test E. Torrensa. Diagnostika kreativnosti / E. E. Torrens. – SPb. : IMATON, 2000. – 170 s.

12. Usova E.B. Psihologija deviantnogo povedenija / E.B. Usova. – Minsk: Izd-vo MIU, U 2010. – 180 s.

Mykhaylyshyn, U., Shmidzen, I. Theoretical analysis of the problem of deviant behavior and creativity relation. *The article explores the notions of deviant behavior and creativity. Prevailing foreign and national approaches to the study of deviant behavior and creativity have been reviewed. The main types of deviant behavior, including isolated deviations, group, temporary, permanent, persistent and non-persistent, spontaneous, planned, structured and unstructured, emotional, egoistic and altruistic, conscious and unconscious, primary and secondary, have been analyzed. The major determinants of deviant behavior of personality are defined. The authors argue that deviant behavior can be related to creativity of a person. There was found that the relation between deviant behavior and creativity can have positive and negative impact.*

Key words: *deviant behavior, deviations, deviant, creativity, creative.*

Відомості про автора

Михайлишин Уляна Богданівна, доктор психологічних наук, доцент, зав. кафедри психології. ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Україна

Шмідзен Ірина Юрївна, асистент кафедри психології ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Україна

Mikhailyshyn, Uliana Bogdanivna, Doctor of Psychological Sciences, Assoc. Prof., head of the Department of Psychology, the State University "Uzhgorod National University".

Shmidzen, Iryna Yuriivna, assistant of the Department of Psychology, the State University "Uzhgorod National University".

E-mail: myb69@ukr.net